

A KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSOK ÚJ ALAPJA

(Gondolatok a kulturális sajátosságokról és az integrációról)

Ferenc ALABÁN¹

„Közép- és Kelet Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.”

(Bibó István nyomán)

ABSTRACT

The new basis for Central European contexts

(Thoughts on diversity of characteristics and European integration)

At the beginning of the dissertation we get a picture about the current situation and future of minorities in Central Europe. The current large-scale integration process is causing psychological as well as emotional contradictions. On the European stage it can be observed that extreme nationalist and particular manifestations are spreading in parallel with integration, even in regions where they have been considered extinct. The thesis clearly states that the new basis of Central European contexts will be the regional cultural cohesion, which will highly influence the development of self-knowledge and cultural identity. In this sense, “Central Europeanness” belongs to the self-knowledge and perspective orientation of the Hungarian nation.

It has already been proven several times that Central Europe, as a political concept, was mostly an “imaginary area” of culture and spirituality, but nowadays - considering the grouping of the V4s - it already has political power. Therefore, the European Union can rightly be expected to solve the region's problems, to establish an acceptable minority program and to create a viable vision. As a lesson, the study emphasizes: in order to develop a modern national / minority national consciousness in the new social conditions, it is necessary to take into account the specific circumstances involved - as well as determinants. In order for this to succeed, the consequence will be that it will be possible not to lose the so-called "small languages" and "small cultures" in the multitude of integration, but to be the basis of a diverse Europe.

KEYWORDS

Central Europe, minority literature and culture, political life, regional culture, self-knowledge, integration, vision, democracy, nationalism, communication opportunities, cultural identity

A KISEBBSÉGEK JÖVŐJÉNEK SZÍNEI KÖZÉP-EURÓPÁBAN *(A történelmi és geopolitikai értelmezéshez)*

Közép-Európa és a kisebbségek fogalma a régió specifikus történelmi fejlődése miatt feltételezi egymást, amely belátható időn belül nem fog megváltozni, megszűnni. A kisebbségek sajátos közép-európai probléma hordozói, melyeknek sorsa leginkább azáltal van befolyásolva, hogy a közép-európai kis nemzetek, mint ún. utódállamok egyértelműen nemzeti államokként határozzák meg magukat. Így a kisebbségi kérdés problémája, ill. annak megoldása már az

¹ Prof. PhDr. Alabán Ferenc, CSc. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, (Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno), professzor, alabanf@uj.sk

identitás kérdéskörének szintjén kezdődik és mélyül el. A kisebbségi lét másodrangúságát egy bizonyos fokon a demokratizálódás eliminálja, pontosabban enyhíti (perspektivikusan ideális körülmények között szüntetheti meg), amely megfelelő intézményes és adminisztratív változtatásokat jelent az utódállamok toleráns kisebbségi politikájával karöltve. Az intézményesített és legiszlatív megoldás viszont a gyakorlatban csak akkor lesz elfogadható, ha a többségi nemzetben felülkerekedik az eseményeket előítélet-mentesen látó, „demokratikus közvélemény”. Fejlett civilizációkban még az is elképzelhető, hogy e feltételezettséget az adott állam kormánya kezdeményezi és teljesíti a kisebbségek jogos követeléseit.

A történelem tanúságaira hivatkozva hangsúlyozzuk, hogy Közép-Európa kis nemzetei a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva „nemzeti” államoknak nyilvánították magukat, holott ezen államok egyike sem volt szoros értelemben vett nemzeti állam. Közép-Európa területén a történelmi változások folytán a huszadik században olyan helyzet alakult ki, amely lehetetlenné tette az etnikai határok kijelölését, így valójában minden állam soknemzetiségűvé vált. Ez azt is jelentette, hogy a régióban egyidejűleg (bizonyos értelemben drámai) kisebbségi helyzet és probléma keletkezett, amelynek különböző hangsúlyú megoldási lehetőségei ismétlődő ördögi körhöz voltak hasonlatosak, s valójában semmi sem változott.

A közép-európai régió jövőjének érdekében a kialakult új társadalmi és politikai helyzetben a nemzetállamoknak le kellene mondaniuk azon hegemon törekvésekről, melyeknek következtében meg lehetne erősíteni, pontosabban új alapokra lehetne helyezni a közép-európai népek együttműködésének kérdését, amely időnként a fel-feltörő nacionalista kezdeményezések miatt háttérbe szorul, de időszerűségét eddig még soha nem vesztette el.

Hogy hogyan alakul Közép-Európa és a kisebbségek helyzete, sorsa és jövője az elkövetkező időkben, a kialakult rendszerben jórészt a politika és a politikusok befolyásolják. Bibó István, aki jelentős érdemeket szerzett a magyar történelem európai kontextusainak felfedésében, így látta a közép-európai politikustípust: „Közép és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé: a hamis realista típus. E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviselői, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghaladásának a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.”² Ilyen -- vagy ehhez hasonló -- vezető politikusokat jelenünkben szép számban találunk a közép-európai régióban, beleértve Szlovákiát is.

Közép-Európa alapvető és központi kérdése marad az elkövetkező időben is, hogyan tudja kezelni az etnikai sokszínűséget az egyes államokon belül, valamint a térség több állama közt. Az eddigi eredmények ezen a téren ui. elsősorban ellentmondásos jellegükkel hívják fel magukra a figyelmet, s egyfajta tehetetlenséget árul el az a tény, hogy a kis közép-európai államok az etnikai heterogenitás helyzetében nem képesek saját erejükből biztosítani az állam belső stabilitását és szuverenitását. A ilyen jellegű kísérletek kudarcba fulladásáról árulkodik a régió huszadik századi politika-története is. A kérdések és viták e témában mindig is szerteágazóak: voltak, akik Közép-Európát „közös értékrendű” térségnek nevezték (Milan Kundera), akik Közép-Európa sajátos „szellemi dimenzióját” fedezték fel és hangsúlyozták (Konrád György), s olyanok is, akik geopolitikai szempontú magyarozatát adták a régió európaiságának és egyediségének. Kevésbé lehet igaza azoknak, akik alternatív kérdés formájában próbálják megközelíteni a problémát: a választás ebben az esetben vagy Európa, vagy Közép-Európa? irreális és provokáló kérdésének kontextusában jelenik meg.

A nemzetiségileg nem egységes Közép-Európa mostani kulcsproblémája az eddigi jelek alapján bizonyára az a feltevés, hogy csak a közép-európai államok haladásának

² Bibó István.: Válogatott tanulmányok II. kötet, Magvető, Budapest, 1986, 221.o.

párhuzamossága biztosíthatja a térség belső stabilizálását és a békés megoldásokat az összeurópai keretben. Az egyenletes és párhuzamos fejlődés előzheti meg azt a veszélyt, hogy az országok közötti különbözőség gazdasági instabilitást idézzen elő, ami negatívan befolyásolhatja az egész térséget. Másrészt: csak a politikai kiegyensúlyozottság biztosíthatja azt az értelmiségiek által kezdeményezett intellektuális együttműködési lehetőséget, amely az európai civilizációs keretben sajátos és hatékony közép-európai kulturális, szellemi és lelki térség kialakulását és megerősödését jelentheti. Ehhez azonban az szükséges, hogy az érdekeltek számára az Európai Unióhoz való csatlakozás ne csupán a technikai feladvány megoldásában merüljön ki, hanem lelki-mentális-politikai azonosulást is jelentsen. Megfontolandó ebből a szempontból Kende Péter meglátása: „...meg kell tanulni, hogy saját kisebb közösségünkön belül hogyan férjük meg a más vallásúakkal, más nyelvűekkel, más fajúakkal, más elvek szerint élőkkel. Amikor ez megtörtént, már könnyebb lesz a jelenlegi határokon túlmenő kapcsolatokhoz is felnőni.”³ Megfigyeléseink alapján néhány tanulság-szerűséget is meg lehet állapítani az eddig felvetett kérdésekkel kapcsolatban:

-- A mostani nagy mértékű integrációs folyamat lélektani és egyben érzelmi ellenhatásokat és ellentmondásokat vált ki, s az ezzel járó elidegenedés újabb meglepetésekkel is szolgál. Az európai szintéren is megfigyelhető, hogy a szélsőséges nacionalista és partikuláris megnyilvánulások az integrációval párhuzamosan terjednek, még olyan régiókban is, ahol már megszűntnek voltak tekinthetők.

-- Feltételezhetően az integrációban létrejövő embertípus sem lesz valamilyen jellegtelen és nemzettelen „szabványtermék”, hanem a világra való nyitottsága mellett egy kisebb-nagyobb közösséghez szervesen tartozó ember, aki képes lesz a fokozatosan kialakuló „kétpólusú világ” lényegét magáénak vallani, egyben harmonikusan élni és alkotni. Ez azt is jelenti, hogy a különbségek és a sajátosságok fennmaradása – amelyek kisebb közösségek kultúrájának, művészetének is jellemzői - nemcsak valószínűen valóságosak, hanem kívánatosak is lesznek, minek következtében a „különbség” és a „sajátosság” fogalmának egyetemes jelentése egyre nagyobb hangsúlyt kap, s így idővel átértékelődik/átértékelődhet.

-- Az integrációs folyamat beindulásával és fokozatos felerősödésével elkezdődött a közép-európai kisebbségek jövőjének újabb szakasza. Bár – tegyük hozzá – természetes módon tovább él a múlt és hogy szívósan tartja bástyáit. Egyre határozottabb felismeréssé válik azonban az is, hogy nemzeti érzület és nemzeti tudat nem iktatható ki a huszonegyedik század történelemformáló erői közül sem, s hogy alaphelyzetéhez tartozik a nacionalizmus és az ebből fakadó konfliktusok permanens kockázata. A másság észrevétele és tudatosítása is elég egy nemzeti előítélet létrejöttéhez, melynek tulajdonsága az, hogy önműködően hatályba lép, ha az alapját képező különbségekről tudomást szerzünk.

-- Utaltunk rá, hogy a közép-európai nemzetek és nemzeti kisebbségek együttélésének problémás mozzanatait történelmileg meghatározható hiedelmekre, előítéletekre épülnek, tehát tudatilag identifikálhatók. Ezeket szívhatja magába a nemzeti kultúra és terjesztheti, hordozhatja a nyelv is. A nemzeti érzület felhasználója, terjesztője pedig jelenünkben is, viszonyaink közt is – mint az előző időkben a politikai érdekeltségű, a politikához közel álló, vagy politikával foglalkozó „értelmiség”. (Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése azonban most nem lehet célunk.)

A regionális kulturális összetartozás a kontextusok új alapja *(A múlt és a kulturális értékek hitelének felismerése és integrálódása)*

³ Kende Péter: A kelet-európai kis nemzetek három lehetséges útja. In.: Kis nemzetek és országok Közép-Európában, Dialógus Könyvek, Bratislava, 1998, 17.o.

A nemzeti irodalmak és kultúrák közti kapcsolatok tudományos kutatását a tudománytörténet és a tudományszociológia művelői újabban a társadalomtudományok ún. „humanities” („embertudományok”) csoportjába sorolják, melybe az irodalom-, nyelv-, történet-, és néprajztudomány, a régészet és a művészettörténet tartozik, s melyeket jellegük és sajátosságaik miatt ún. „lágý” társadalomtudományi ágaknak szokás nevezni. A „humanities”, vagy „lágý” társadalomtudományok szoros kapcsolatban állnak a nyelvvel, az irodalommal, a kultúrával, következésképpen az etnikummal is, ezért azok ágait par excellence a „nemzet- (nemzetiség-) tudomány” fontos részeként is szokás emlegetni a szakirodalomban. Önálló stúdiumként való kezelésüket az indokolja, hogy a problémakörök és kérdések, amelyeknek feltárásán/megoldásán szakemberek munkálkodnak, saját módszertan segítségével kutathatók. Igaz azonban, hogy a kérdések nem egy esetben több tudományág bevonásával, interdiszciplináris módon, komplex megközelítéssel tárhatók fel. A történelmi fejlődésre és a sajátosságokra utalva joggal állapítható meg, hogy a közép-európai régióban a nyelvvel és az irodalommal kapcsolatos etnikai jegyek vizsgálatának, egyáltalán az etnikum helyzete elemzésének központi szerepet kell kapnia a kutatásokban. Hasonló kiindulópontok, hangsúlyok és szempontok dominálnak a magyarság–nemzetiség–szomszéd népek kapcsolatrendszerének ilyen célzatú komplex tudományos vizsgálatában, az interetnikus vagy éppen az etnokomparatiztikus kutatásokban is.

További meghatározó szempontként emeljük ki azt a fontos körülményt, hogy (szociológiai prognózisok szerint is) a közép-európai társadalmi szintű polgári fejlődés vonala egybeesik a nemzeti kultúrák kibontakozásával, a regionális összetartozás tudatának még határozottabb megjelenésével, a kisebbségek identitásának megerősödésével.

Ez a fejlődési folyamat – mint a demokratikus fejlődés alapfeltétele – nem lineáris vonalú, mivel gátolják azt és befolyásolják a kelet–közép–európai nacionalizmus különböző megjelenési formái, amelyek még az eddigi elért demokratizálódási folyamat eredményeit is veszélyeztethetik. Ez a tény még nagyobb tudatosságra és éberségre kell hogy intse a kompetens köröket, hiszen a nacionalizmus („etnokratikus nacionalizmus”)⁴ lényegénél fogva szemben áll a demokrácia és az európaiság normáival. Ellene – meglátásunk szerint – hasonlóképpen lehet felvenni a küzdelmet, mint egy diktatórikus ideológia ellen és stratégiailag a kisebbségi és politikai és egyéb erőknél szövetségre kell lépnie szűkebb értelemben a környező demokráciák köreivel, tágabb értelemben pedig kapcsolatot kell teremtenie az európai és a világ haladó erőivel és mozgalmáival.

Mindez alapvető feltétele az új társadalmi és kulturális kontextus kialakulásának és megerősödésének a közép-európai régióban, egyben megszilárdítója a nemzeti és a kisebbségi regionális összetartozásnak. Hozzáteszük azonban, hogy a határok nélküli valóságos világ lehetősége csupán irreális vízió, mivel nincsenek és a belátható jövőben ennek nem is lesznek meg sem a társadalmi, sem a politikai feltételei. Azt a felismerést is tényként szükséges kezelnünk, hogy nincs egység példának okáért a magyar/ magyarországi kultúrában és szellemi életben, s ebben az értelemben igénnyel lépnek fel azok a körök is, amelyek a „nemzet újjáteremtését” szorgalmazzák. Ennek a szellemi és kulturális „újjáteremtésnek” bizonyára fokozatosan kialakulnak a feltételei a demokratizálódó társadalmakban, s lehetővé válik a magyar kultúra és szellemiség eddiginél meggyőzőbb „határtalanítása”. Már eddig bebizonyosodott, hogy a nemzet és a kisebbség számára és helyzetére a „rész-egész” képlet nem alkalmazható, mivel az adott társadalmi koordináták között a kisebbségek is meghatározzák magukat, saját lényegüket – úgyis mint külön szervezeti egység. Lényeges az,

⁴Az etnokratikus modellt szemléltetően fejezi ki alapvető tétele: „egy nemzet, egy nyelv, egy kormány”, valamint az állam oszthatatlanságának elve. Ez megnyilvánult az alkotmányokban is, amelyekben rögzítik, hogy az uralkodó (vagy többségi) nemzeté az állam, mint egyedüli államalkotóé. Így szóba sem jön a többi etnikum, az alárendelt nemzetek (kisebbségek) közéleti-közösségi minősége, valamint az önrendelkezési joguk figyelembe vétele és biztosítása.

hogy intézményesített rendszerüket integráltan működtessék és fejlesszék, ami a nemzeti szintre való ráhangolódás alapfeltétele.

Így veheti kezdetét a különbségek fokozatos kiegyenlítődése, a szellemi és kulturális szféra integrálódása, ami lehetővé teszi azt, hogy például a határon túli, regionális és kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak az egységen belül differenciálják és gazdagítsák az egyetemes kultúra és magyar irodalom belső felépítését, élményvilágát és értékeinek sajátosságait. Ez jelentheti az új körülmények között a változó kapcsolatok hozadékának új értelmét és az új értékélmény energiáját.

Az önismeret és a kulturális identitástudat alakulása *(A szemlélet-rendszer változásai)*

A kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak fejlődésének folyamata és mai helyzete két fontos összetevőből és feltételből alakult ki: az idők során meghatározta sajátos nemzetiségi (kisebbségi) jegyeit és folyamatosan létrehozta ennek a kultúrának és irodalomnak az értékeit. Az egyik körülmény szerint szembe kellett néznie a kisebbség valóságos helyzetével és történelmi tapasztalataival, a másik igény szerint olyan kulturális, irodalmi és esztétikai értékeket kellett létrehoznia, amelyek segítségével felzárkózhatott az egyetemes magyar kultúra és irodalom törekvéseihez és eredményeihez. Pomogáts Béla megfogalmazásában: „A nemzetiségi irodalom ott talált igazán magára, s ott érte el az egyetemes magyar irodalom színvonalát, ahol... a nemzetiségi önismeret, illetve a művészi egyetemesség igénye találkozott, s teremtő kölcsönösségben hozta létre az irodalmi alkotást.”⁵ Sajnos, olykor előfordulnak más vélekedések is, amelyeket a hiteltelen -- kutatómunka hiányán alapuló -- magabiztosság jellemez, s amelyek a magyar kisebbségi sajátosságok meg- vagy kikerülését hangoztatják, szorgalmazzák. Az ilyen vélemények leginkább elméletieskedő síkon próbálják felállítani erőltetett tételeiket és nagyvonalú tudatlansággal elnéznek a valóság felett. A kulturális identitás hiánya – amit az ilyen vélemények jeleznek -- az emlékezésre való képesség elvesztését jelenti, kisebbség esetében különösen problematikussá válhat, mivel a kisebbségi identitás a kulturális identitással fémjelezhető leginkább.⁶ Az esztétikumhoz vezető út is – szinte minden esetben – a hitelt érdemlő identitás lépcsőfokaival, köveivel van kirakva...

A fokozatos társadalmi demokratizálódás, átrendeződés következtében a kulturális és irodalmi szemléletrendszerben beállt változások is figyelmet érdemelnek. A régebbi, eredendően szintézisre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelenné válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet. A nyelv „mint anonim igazságtörténet” (Martin Heidegger kifejezése)⁷ tételezése az én „maszkja” alatt minden identitást lehetetlenné tehet. A választható szubjektívítások szétszóródnak a nyelvben és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.

Az előző irodalmi eszmények „itt és mást” (Bretter György fogalom párja)⁸ megfogalmazásából is merítettek egy bizonyos társadalmi-kisebbségi elkötelezettség kinyilatkoztatásával -- összhangban az alkotók saját esztétikai felfogásával, amely sokszor az irodalomnak a szociális világ gyakorlatában betöltött sajátos szerepéből indult ki – merítettek erőt. Ezekben az esetekben a társadalmi praxisban gyökerező esztétikum szükségszerűen

⁵ Az összefoglalás jegyében. Görömbei András: a csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. In: Kisebbségben és magyarságban, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997, 114.o.

⁶ Ezekkel a kérdésekkel több szempontból is foglalkozom A kulturális identitás metamorfózisai (Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Komárom, 2016) című könyvemben.

⁷ Utalás Martin Heidegger: A műalkotás eredete (**Fordította Bacsó Béla, Európa**, Budapest, 1988) című művére, melyben három 1936-os frankfurti előadás szövege található, melyet Heidegger 1950-ben a Holzwege (Rejtektutak) című kötetben adott közre Der Ursprung des Kunstwerkes címmel.

⁸ Utalás Bretter György: Itt és mást. Válogatott írásk című kötetére (**Egyed Péter** előszavával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979

kapcsolódott össze morális megfontolásokkal, mivel az irodalom (mint olyan kommunikatív cselekvés, amely az „életvilágban” funkcionál...) nem volt függetleníthető a nyelvi aktivitás és tett körülményeitől, környezetétől és hatásaitól. Meggyőző példa erre például a határon kívüli „egyetemesség méltóságának” a gondolata, amely az erdélyi irodalomban a transzszilván eszmeiség⁹ individualitását és kollektivitását szintetizálni igyekvő célkitűzésének a megfogalmazása volt. A koncepció magva egyértelműen a nemzeti identitás és az egyéni identitás-tudat összekapcsolásának szándékát fejezte ki.

Hasonló formák szintjén, különböző mértékű igénnyel, minden határon túli magyar irodalomban megfigyelhető az említett sajátos ismérv. A fiatalabb alkotók egy része – külön generációnak tudva magát – a teória irányából közelít az esztétikum fogalmához, az irodalmon sokszor elméleti előfeltevéseket kér számon, az "absztrakt nyelviség gondolati modelljét" helyezi előtérbe. Ebből az aspektusból az etikai és esztétikai szempontok társítása jórészt elhallgatásra, rosszabb esetben elutasításra talál, ugyanis a moralitás kérdése elhanyagolódik, vagy teljesen alárendelődik egy elvont nyelviség, játék vagy kísérlet totalitásának. Így – ezekben az esetekben – az erkölcs fogalma elrelativizálódik, adott diskurzusok függvényévé válik, amelyeket nincs is mivel összemérni. Esetenként a „provincializmus” elítélő jelszavával ezek a véleményezők az „itt” elvét teljesen figyelmen kívül hagyják és csak a „másság” elvét tudatosítják és deklarálják.

Kommunikációs lehetőségek (*A bilaterális kapcsolatok és a „második anyanyelv”*)

Az Európai Unió tudatosan törekszik a tagállamok közti kommunikációs lehetőségek és kölcsönös megértés kibővítésére és elmélyítésére. Ennek különböző formáit keresi és egyre hatékonyabb eszközeit alkalmazza. A közelmúlt és a jelen ilyen értelmű megnyilvánulásai és programos céljai közül – megítélésünk szerint – két átfogó, a kultúrákat és nyelveket átfogó kezdeményezés érdemel figyelmet. Az egyik konkrétan a 2008-as évre vonatozik, mivel ez az év „A kultúrák közötti év párbeszéd európai éve” volt az Európai Unióban. Az ötlet az Európai Bizottság első szlovák tagja, az oktatás, képzés, kultúra és ifjúság ügyeiért felelős Ján Figel' nevéhez kapcsolódik, aki eredetileg már 2004-ben előterjesztette az elképzelést. (az Európa nyelvi portálja, Európai Bizottság anyagai). A kezdeményezés célja – amelyet jól érzékeltet a párbeszéd évéhez választott jelmondat, az „Együtt a sokféleségben” is – hogy közelebb hozza egymáshoz Európa polgárait, az Európában élő népek kulturális sokféleségén keresztül hirdesse az európaiság eszméjét. Az egész eseménysor több témakör közvetítésével – kultúra és média, oktatás és tudomány, migráció és kisebbségek, többnyelvűség és vallás, munkahely és ifjúság – próbálta elősegíteni egymás jobb megismerését és az elfogadható egymás mellett élést. Az európai év üzeneteit az Európai Bizottság elsősorban a fiatal nemzedékekhez kívánta eljuttatni, és őket szerette volna bevonni a programokba.

Ennek a kezdeményezésnek a megvalósulása ténylegesen statikus képet és vitatható eredményeket hagyott maga után, mivel az elmúlt években kiemelkedő és hatékony rendezvények hiányában inkább kisebb jelentőségű események és megnyilvánulások jelezték a kultúrák közti párbeszéd lehetőségeit. Az alaposan előkészített nagyszabású csúcsrendezvények helyett a kommunikációs lehetőségek hétköznapi dialógusának

⁹ Az irodalom síkján az az irányzat, illetve kultúrpolitikai és cselekvésprogram, amely a Trianon utáni Erdélyben a kényszerűen önállósult magyar szellemi élet megteremtését és intézményeinek kifejlesztését tűzte ki céljául, s a programja nyomán született művekben is „Erdély lelkét” kívánta a szépirodalom eszközeivel kifejezésre juttatni. „...a transzilvanista ideológiának - állapította meg Pomogáts Béla - a legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába. Az erdélyi gondolat, a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves része lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta. Mint ilyen, a huszadik századi magyar eszmetörténetnek igen fontos fejezetét képezi” (*Viták áramában*. In: *Jelszó és mítosz*. 17). Lásd részletesebben Dávid Gyula: *Transzilvanizmus*, Romániai Magyar Lexikon, Kriterion Könyvkiadó, elektronikus kiadás.

fontosságára hívta fel a figyelmet, arra, hogy a lehető legtöbb résztvevő aktívan alakítsa ki programjait saját környezetében. A kezdeményezés vezérfonalának eszméje – mivel a tagállamok nincsenek kellően felkészülve az önerőből fakadó szervezkedésre -- némileg így elhalványult, a példák ereje sem hatott és jórészt kihasználatlanul maradt.

A másik projektum az európai nyelvi sokféleséggel kapcsolatos, ami szintén arra hivatott, hogy a különböző kultúrák közötti párbeszédet segítse elő. Előzménye az volt, hogy az Európai Bizottság elnöke José Barroso, és a többnyelvűségért felelős biztos, Leonard Orban a kultúra területén tevékenyen részt vevő személyiségek bevonásával olyan munkacsoportot hoztak létre, amelynek feladata volt, hogy javaslatokat és ajánlásokat tegyen a kultúrák közötti párbeszéd és az Európai Unió népei egymás kölcsönös megértésének (nyelvek által történő) előmozdítására. A többnyelvűségért felelős biztos egy közleményben a következőt nyilatkozta: „Sok nyelv harmonikus együttélése Európában: kifejező szimbóluma ez az Európai Unió a sokféleségben megtalált egységre irányuló törekvésének. E közleménnyel arra buzdítjuk az EU tagállamait, a helyi hatóságokat és a szociális partnereket, hogy közösen lépjenek fel. Az általunk elfogadott integrált megközelítés figyelembe veszi az Európa nyelvi sokszínűségében rejlő értéket és lehetőségeket, illetve a hatékony kommunikációhoz szükséges, inkább egyéni jellegű nyelvtanulási igényeket.”¹⁰ Tényként kell kezelnünk, hogy az európai bővítések növelték az Unió soknyelvűségét. A statisztikák szerint (a brexit után) jelenünkben 27 tagállam területén 23 hivatalosan használt munkanyelve mellett a különböző régiók lakosai és további csoportok még további 60 nyelvet beszélnek. Így a nyelvi sokszínűség vitathatatlanul egyike az Unió legfontosabb jellemzőinek, ami nagy hatással van az emberek szociális, szakmai és kulturális életére, valamint a tagállamok gazdasági és politikai munkájára egyaránt.

Az Európai Bizottság kezdeményezésére létrehozott Értelmiségi Csoportja a Kultúrák Közötti Párbeszéd témájához¹¹ többször ülésezett, majd végül 2008 végén jelentést állított össze, amelyet a csoport tagjainak gondolatai ihlettek, s amely részben tükrözi vitáik tartalmát. A közel harminc oldalas jelentés „Hálás feladat” (Hogyan erősíti a nyelvi sokszínűség Európát, Brüsszel, 2008)¹² cím alatt látott napvilágot, határozott kapcsolódási pontokat hozva létre a nyelvi sokszínűség és az európai integráció között. A jelentés megállapításai témául szolgáltak a többnyelvűség tárgyában megrendezett konferenciák számára is, melyek a 2009-es évben szerveződtek, s amelyeknek előterében az un. „*második anyanyelv*” témája állt.

Potenciális modell a különbözőségek kezelésére (A pozitív hatások maximalizálása)

¹⁰ Az idézet Leonard Orban egyik közleményéből való (2008. szeptember 18.)

¹¹ A kultúrák közötti párbeszéd európai évét hivatalosan 2008 január 8-án nyitották meg Szlovénia fővárosában, Ljubljanában. Az év folyamán számos esemény várta az európai polgárokat mind a 27 tagállamban...

¹² A Hálás feladat című jelentésben a szakértők két területet emelnek ki, amelyekre az európai uniós kulturális és nyelvi politikának különösen nagy hangsúlyt kell fektetnie: 1. A bilaterális kapcsolatok nyelvvel kapcsolatban a tanácsadó testület javasolja, hogy a kétoldalú kapcsolatok az adott két nemzet anyanyelvén folyjanak, ne egy harmadik nyelven. Egymás nyelvének ismerete ugyanis meghatározza a kapcsolatok minőségét, elősegíti az emberi kapcsolatok mélységét, és a népek közötti kapcsolatok szilárdságát. Idealisztikusnak tűnő távlati az a cél, hogy minden országban minden európai nyelvet beszéljenek. A különböző nyelveket beszélők aránya pedig megegyezzen az adott nyelvet anyanyelvként beszélők arányával az Unióban. 2. A szakértők értelmezése szerint a *második anyanyelv* olyan szabadon választott idegen nyelv, amelyet az európai polgárok anyanyelvi szinten sajátítanak el, ám nem feltétlenül ez a nemzetközi kommunikáció nyelve. A testület szerint a választott *második anyanyelv* elsajátítása révén megerősödő és elmélyülő gazdasági, kulturális és személyes kapcsolatok előmozdítják az európai integráció ügyét is. Vitatható szerintünk az a megállapítás is miszerint így megszűnik a nyelvek közötti versengés; a kisebb, kevésbé használt nyelvek nem kerülnek háttérbe, és a nemzetközi nyelv jelen esetben az angol nem szorítja majd háttérbe a többi. Szerintünk az angol nyelv ismerete manapság szükséges, de (különösen a brexit után) nem elégséges, semmilyen előnnyel nem jár; míg egy kevésbé használt nyelv elsajátítása egyediséget jelenthet. A kevésbé használt európai nyelveket beszélőknek emiatt kiváltságos hely juthat a kétoldalú kapcsolatokban, ami megerősítése a Comenius által már évszázadokkal hirdetett elveknek.

A jelenlegi nyelvi és kulturális sokszínűség legitimitása nagy kihívást jelent az Európai Unió számára. Ahhoz, hogy hatékonyan lehessen kezelni ezt a sajátosságot, több kérdést is szükséges megvizsgálni és megvitatni, hogy a különböző nyelvek és kultúrák tiszteletben tartása összehangolható lehessen az alapvető értékek méltányos megtartásával. Elsőrendű fontosságúvá válik olyan kérdések tisztázása, amelyek eddig kevésbé foglalkoztatták a kompetens szakembereket: Mik a feltételei annak, hogy a különböző nyelvű és kultúrájú népek harmonikusan éljenek együtt? A nemzeti kulturális identitások magukba tudnak-e olvasztani európai elemeket? Hogyan lehet értelmezni a közös sors és együvé tartozás perspektíváját? Meg kell-e fogalmazni az európai identitást?... A történelmi tapasztalat mondatja azt, hogy egy társadalomban a nyelvi, kulturális, etnikai és vallási sokféleség egyszerre hordoz előnyöket és hátrányokat egyaránt. Sokszor a múltban az volt a meghatározó, hogy vagy az egyiket vagy a másikat hagyták jobban érvényesülni, tény azonban, hogy jelenünkben is csak az jelentheti a gazdagodást és a feszültség-mentességet, ha maximalizáljuk a pozitív hatásokat és minimalizáljuk a negatívumokat. Ez a magatartás és képesség nagyfokú tudatosságot és az emberi értékek mellett való feltétlen elkötelezettséget, egyben felelősséget kíván és feltételez.

A kialakult helyzet hozta lehetőségként vehetjük fel, hogy jelenünkben adva van a nyelvi, kulturális és vallási különbségek elfogadható kezelésének és egyben nélkülözhetetlen modelljének létrehozása, amely példaértékű erejével képes lesz majd hatni máshol, más körülmények között is, valamint – esetenként – más kontinensen is. Ennek előfeltétele ismét egymás jobb megismerése és elfogadása minden téren. Elengedhetetlen követelmény, hogy a nemzeti társadalmakat meghatározó pártok ne csak állami és nemzetállami politikát folytassanak, hanem kontinentális (európai) politikát és szempontokat is érvényesítsenek. Másrészt: tekintettel arra, hogy szinte minden európai nemzet – fejlődésének stádiumaiban – a saját nyelvi identitásának alapjára építkezett, az Európai Unió ebből adódóan éppen a nyelvi sokszínűségre építhet, amely hasznos lehet az egész földrész nemcsak kulturális, hanem gazdasági és stratégiai érdekeltségeire.

Európa történelmi küldetésévé vált a sokszínűség megőrzése és koordinálásának felvállalása, egyúttal a sokszínűségből eredő ellentétek, konfliktusok csillapítása és megoldása, melyhez elő kell teremtenie a megfelelő törvényességi formákat és eszközöket. Az európai identitás – legáltalánosabb elvi szinten -- elsősorban a világra való nyitottságot jelenti, megőrizve a történelem folyamán egymást követő generációk és nemzetek által létrehozott szellemi, anyagi, művészi és morális örökséget. Ennek a közös örökségnek a megszerzése, megtartása is közös érdek, mint az, hogy az európai eszmeiséghez csatlakozó minden nemzet a maga sajátos értékeivel a jövőben is hozzájárul ennek az örökségnek a gazdagításához. Az egyetemesség fontos értékeinek elfogadása mellett legalább annyira lényeges a kulturális sokszínűség megőrzése és a nemzeti/nemzetiségi sajátosságok létjogosultsága, mert az „európai gondolat” szerves, nélkülözhetetlen részét képezik, s hiányukban Európa perspektívája értelmét vesztené.

A jövőkép imaginárius kontúrjai *(A sajátosságok felismerése és megbecsülése)*

A hozzáférhető forrásokban a kisebbségi képviseletnek az Európai Unióban alapvetően két fontos szintje rajzolódik ki az utóbbi időben: a szélesebb, az európai kisebbségi védelem és a szűkebb – de minket közvetlen érintő – a határon túli kisebbségi magyarok védelme. Feltételezhetően azoknak van igaza, akik azt állítják, hogy az egész magyar kisebbségvédelmet európai kontextusba kell helyezni, s azon belül szükséges a feltételek és lehetőségek megvizsgálása. Ennél azonban – úgy gondoljuk – tovább lehet és kell lépni, s ez kell hogy éreztesse magát az eddigi kisebbségi politikai szemlélet változásában is. Ebben az esetben – a lehetőségekhez igazodva – a politikai szemléletváltozás igényének csupán egyetlen példáját emeljük ki. Gál Kinga, az Európai Néppárt európai parlamenti képviselője, fogalmazta meg világosan: „Ahhoz, hogy érthetővé és értelmezhetővé tegyük mások számára is a Trianon óta

megoldatlan problémákat, paradigmaváltásra van szükség. Úgy gondolom, hogy most valóban nem egy általános határon túli politikával vagy nemzetpolitikával tudunk előrelépni, hanem elsősorban szakpolitikával. De azokon belül is lokális programokkal, mindig számba véve az adott erdélyi, vajdasági vagy felvidéki közösségnek az adott területen tapasztalható sajátos problémáit..... Hiába akarunk mi valamit elérni, ha mások nem akarnak róla tárgyalni. Ezért fontos elfogadtatni, megértetni Európával a mi helyzetünk sajátosságait. Így egyszerűbb is tárgyalni, és könnyebb érthetővé és értelmezhetővé tenni a problémákat.”¹³ A sajátosságok jelentőségének felismerése és alkalmazása a kisebbségek helyzetének felismerésében pótolhatatlan szereppel és funkcióval bír – a közép-európai kontextusok új alapjává válik. Annál érdemlegesebb, ha a politika minden szinten ezt a felismerést minél hamarabb tudatosítja. Nem véletlen, hogy bármilyen kérdésről, elérendő célról is legyen szó, maguk a kisebbségek tudják a leginkább meghatározni ezeket a sajátosságokat, s emelhetik arra a szintre, hogy ne jelenthessen megkérdőjelezhető ügyet, vagy éppen komoly legitimitási problémát mások számára. Másképp mondva: saját érdekükben a nemzeti kisebbségek tudnak közvetlenül és leghitelesebben megszólalni.

Az elmúlt évek társadalmi és politikai történései következtében a Közép-Európáról való gondolkodás nem veszítette érvényét, mivel egyre inkább bebizonyosodni látszik, hogy csak a nemzeti kultúrákban, vagy csupán a világkultúrákban való gondolkodás nem jelenthet megoldást és perspektívát. A közép-európaiság hozzátartozik a magyarság önismeretéhez és perspektivikus természetes orientációjához, mivel a másságok méltánylását és tudomásulvételét jelentheti. A még jócskán előforduló, a régió népeinek fel-felcsapó egymás iránti intoleranciája, rosszabb esetben gyűlölete egyrészt a politikai megtévesztésből, továbbá az ön- és helyzetismeret hiányából fakad. Közép-Európa szellemi jelentőségének fel nem ismerése, netán tagadása, a nemzeti önismeret hiányát, a nemzeti és a kisebbségi önmeghatározás problémáit is jelzi. Számos kérdés tisztázása azonban időszerű marad, mivel nincs meggyőzően bizonyítva, hogy például egy kisebbségi nemzetrész milyen mértékben rendelkezik nemzeti önismerettel, vagy hogy lehet-e egyáltalán kisebbségi sorban élő embereknek külön nemzettudata?...stb. Már néhányszor bebizonyosodott, hogy Közép-Európa - mint politikai fogalom – nem létezik, s a jövőben is inkább a kultúra, a szellemiség szótárába tartozik majd, mint „imaginárius térség”. Ennél fogva a politikától elvárni, hogy oldja meg a régió problémáit, bizonyos értelemben hiú és irreális elképzelés marad a jövőben is, mivel a meghatározó politikai vonal sem elfogadható kisebbségi programot, sem elfogadható jövőképet – különböző okoknál fogva – nem tud/tudott létrehozni, megvalósítani.

A közép-európai kis népek, kisebbségek múlt és jelenbeli sorsközössége, örökös veszélyeztetettsége, ide-oda csapódása, örök átmenetisége, formátlansága és marginalitása jelenti létének legfelismerhetőbb jellegzetességeit. Ez a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak sui generis egyik értéksajátossága és hangsúlytöbblete, elemi mélyszerkezeti metaforizmusának felismerhető lényege. Ez a nemzeti kisebbségi sorsot dokumentáló irodalomtípus is – történeti, morális, helyzet- és lelkiismereti hitele, megalapozottsága révén – úgy emelkedhetett egyfajta közösségi kulturális öntudat vezérszólamának alapjává, hogy valóságosan is többféle kommunikációs forma és beszédmód részévé integrálódott. Az, hogy az új társadalmi körülmények között korszerű nemzetiségi/kisebbségi nemzeti tudat kialakulhasson, szükséges figyelembe venni az érintett körülményeket, feltételeket -- egyben meghatározottságokat. Hogy ez sikerülhessen, következményeként elkerülhetővé válik, hogy az integráció dömpingjében ne vesszenek el az ún. „kisnyelvek” és a „kiskultúrák”.

¹³ Paradigmaváltás a kisebbségi politizálás terén. In.: Ezredforduló. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, 2008. 2.sz. 20.o.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Alabán Ferenc: A kulturális identitás metamorfózisai, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Komárom, 2016
- [2] Az európai integráció. Tények és adatok. A könyv az Europa Union Verlag (Bonn) kiadásában megjelent Europa von A-Z: Taschenbuch der europäischen Integration (Szerk.: Werner Weidenfeld és Wolfgang Wessels) című kötet 5. és 6. kiadása alapján készült, Europa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000
- [3] A magyar irodalom története 1945-1975 IV. kötet. A határon túli magyar irodalom. (Szerk.: Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- [4] Dobos László: Gondok könyve, Madách, Bratislava, 1983
- [5] Duba Gyula: Európai magány. Novellák, esszék, Madách, Bratislava, 1987
- [6] Ďurišin, Dionýz: A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység. In.: Kontextus. Madách-műhely 1985, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985
- [7] Fábry Zoltán: Európa elrablása, Tatra Könyvkiadó, Bratislava, 1966
- [8] Fábry Zoltán: Hazánk, Európa. Válogatott tanulmányok (Szerk.: Simon István), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- [9] Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai 1. kötet (1920-1925), Madách, Bratislava, 1980
- [10] Fónod Zoltán: Megmozdult világban. Fábry Zoltán élete és munkássága. Madách, Bratislava, 1987
- [11] Für Lajos: Kisebbség és tudomány, Magvető Kiadó, Budapest, 1989
- [12] Käfer István: A szlovako-hungarológia és a hungaro-szlovakológia a Pázmány-hagyományú egyetemeken. Mint előadás elhangzott Nagyszombatban a Trnavská univerzita által rendezett tudományos tanácskozáson 1955 novemberében. In.: Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég, különszám, Budapest, 1989
- [13] Kiš, Danilo: Kételyek kora, Fórum-Kalligram, Újvidék-Pozsony, 1994
- [14] Konrád György: Európa köldökén, Magvető, Budapest, 1990
- [15] Közép Európa a kapuk előtt, Savaria Univ. Pr., Szombathely, 2001
- [16] Közép-európai változatok. Álmodások és realitások. Disputa a Tiszatájban (Szerk.: Olasz Sándor), JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1993
- [17] Mályusz Elemér (szerk.): Erdély és népei, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1999
- [18] Módos Péter: Az Unió és Magyarország, Beszélgetés Schöpflin György politológussal, Európai utas, 16. évf. 2005/1
- [19] Pomogáts Béla: Negyedik Európa, Gondolat, Budapest, 1992
- [20] Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997
- [21] Pomogáts Béla tanulmányai:
- [22] Integráció, regionalizmus, kisebbségi kultúra. Nyelvünk és Kultúránk, 1999. október - december 108. sz., 24-32. o.
- [23] Három évtized. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. április-június, 110. sz., 4-10. o.
- [24] Nemzet és irodalom. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. október-december, 112. sz., 28-35. o.
- [25] Az erdélyi gondolat az ezredfordulón. Debreceni Szemle, 2001, 4. sz., 552-562. o.
- [26] Újvári Zoltán: Gondolatok az identitás vizsgálatáról, Debreceni Szemle, 14. évf. 2006/1